

ФИЛОЛОГИЯ ЖАНА ФИЛОСОФИЯ
ФИЛОЛОГИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Аскар уулу Т.

ДУЙНӨЛҮК АДАБИЯТТЫН ТАРИХЫНДАГЫ УСТАТЧЫЛЫКТЫН ӨРНӨКТӨРҮ

Askar uulu T.

SAMPLES OF MENTORING INTERACTION IN THE HISTORY OF WORLD LITERATURE

УДК:377:54.1

Бул макалада дүйнөлүктүн адабияттын тарыхындагы устатчылыктын, өз ара таасир кылуунун өрнөктөрү далилдүү мисалдар менен талданьлат.

В данной статье аргументированно анализируются образцы наставничества, взаимовлияния в истории мировой литературы.

This article arguments are analyzed samples mentoring, interaction in the history of world literature.

Дүйнөлүк көркөм өнөрдүн, адабияттын тарыхына көз чаптырсак, анда бири-биринен үйрөнүү, таалим, үлгү алуу абалтан учугу үзүлбөй азыркыга чейин уланып келаткан көрүнүш экенин байкайбыз. Мунун сырын чечмелөө үчүн көркөм өнөрдүн башаттары тууралуу ой жорууларга көңүл бурганбыз оң. Деги көркөм өнөр эмнеликтен пайда болду? Ал адам баласынын кандай муктаждыгын канааттандырды? Эмнеликтен көркөм өнөрдүн өнүгүүсү токтобой уланып келет? Ушул суроолорго жооп берүү менен биз бир маанилүү чындыкты – көркөм өнөрдүн, анын ичинде көркөм сөз өнөрүнүн – адабияттын уланмалуу кыймылына жан берген бул устатчылык экенин андай алабыз.

Орус адабиятчысы Д.С.Лихачев көркөм өнөрдүн жаралышы туурасында мындай дейт: «Адамзат коомунда көркөм өнөрдүн келип чыгуусун бир жолку акт катары элестетүүгө болбойт: көркөм өнөр жок болчу да, капыстан ал пайда болду, өнүгө, өркүндөй баштады! Көркөм өнөр узакта жаралды. Ал азыркыга чейин жаралуусун улантууда. Ал көркөм өнөр туундусун жаратуунун ар бир актында туулууда, анда салттуу кубулуштарга эмнедир жаңы кошумчаланат» [4, 15-б.]. Мындан биз көркөм өнөрдүн өнүгүүсүнүн уланмалуу кыймылын ачык элестете алабыз. Туура, ал бир күндө жарала койгон жок, кыйла узак мезгил кетти, аны бир адам жаратпады, көптөгөн чыгармачыл инсандар анын жаралуусуна, өнүгүүсүнө салым кошушту. Алардын мурдагылары кийинкилерге өз туундулары менен устатчылык, таалимчилик кылышты, жол көрсөтүштү. Бул процесс азыр деле токтой элек.

Д.С.Лихачевди уланта окусак, ал дагы мындай дейт: «Көркөм өнөр хаосту (башаламандыкты – Т.А.), ажарсызды жеңүүдөн туулду. Көркөм өнөр – хаос менен болгон күрөш, хаоско кандайдыр-бир тартип кийирүү аракетин» [4, 19-б.]. Буга толук

кошулууга болот. Көркөм сөз ээлери кылымдардан бери табияттагы башаламандыкка тартип кийирүү максатында өз чыгармаларын жаратып, адамзатка тартуулап, адам коому үчүн устатчылык милдетти аркалап келатышат. Көркөм өнөр табияттын сырдуу күчтөрүн түшүнүүгө, жеңүүгө адамга шарт түзүп, анын ички дүйнөсүн тартипке салууга да салым кошуп келди.

Устатчылыктын издерин адамзаттын байыркы маданиятынан эле табууга болот. Алсак, байыркы шумер руханий маданиятынын үлгүлөрү шумердик жана библиялык булактарда кездешкен темаларды, сюжеттерди, керек болсо айрым айтымдарды салыштыруу мүмкүн экенин көрсөтөт. Шумер маданияты б.з.ч. 3600-жылга чукул Түштүк Месопотамияда көчмөн шумер уруулары тарабынан түптөлгөн. Башкача айтканда, бул маданияттын тамыры өтө тереңде. Бүгүн байыркы шумер уруулары көчмөн калктардын, анын ичинде кыргыздардын түпбабасы болгону тууралуу көз караштар айтылууда.

Шумер адабиятын дүйнөлүк маданиятка америкалык семитолог жана шумеролог Самюэль Крамер кийирген, ал шумердик адабий тексттерди библиялык тексттер менен биринчи болуп салыштырып, шумердик-библиялык параллелдердин кеңири картинасын ачып берген. Ал өзүнүн «Тарых Шумерден башталат» деген китебинде минтип жазат: «Формасы боюнча да, мазмуну боюнча да Библиянын китептери Жакынкы Чыгыштын эң байыркы цивилизацияларынын адабий чыгармалары менен көп окшоштуктарга ээ. Шумер адабияты байыркы еврей адабиятына терең таасир кылган» [1, 45-б.]. Мына, байыркы мезгилде эле адабияттардын ортосунда байланыштар болгондугунун, таалимчилик өрнөктөрү кездешкендигинин айкын мисалы.

Эми Байыркы Индиянын адабиятын мисалга ала турган болсок, анда б.з. 4-5-кылымдарында «Махабхарата» жана «Рамаяна» аттуу улуу индиялык элдик эпопеялар түптөлгөн. «Рамаяна» эпосунун авторлугу ысмы уламышка айланган Вальмики аттуу адамга таандык кылынат [6, 122-б.]. Аны «алгачкы акын» деп аташат. Кийин, «Рамаянанын» сюжетине 7-8-кылымдарда Бхавабхути «Улуу баатырдын өмүрү», «Раманын андан аркы өмүрү» пьесаларын, 9-10-кылымдарда Раджашекхара «Баларамаяна» жана «Балабхарата» драмаларын жараткан [6, 123-б.]. Бул эмне – устаттан таалим алуунун ачык үлгүсү эмес

бекен?!

Ал эми байыркы индиялык дагы бир улуу эпос «Махабхаратанын» сюжеттери Магхинин (7-к.) «Шिशупалавадха» поэмасынын, Бхаттанараянанын (8-к.) «Венисамхара» пьесасынын [6, 123-б.] негизине жаткан. Үлгү алуунун бул мисалы устатчылык көркөм адабиятта байыртан эле орун алып келгенин айкын кылат.

Байыркы Индияда 3-4-кылымдарга чукул «Панчатантра» аттуу элдик китеп жаралган. Ал Чыгышта жана орто кылымдардагы Европада кеңири таралган. «Панчатантранын» таасири менен ар түрдүү тилдердеги башка алкактык повесттер да жаралган: «Хитопадеша» («Жакшы насаат»), «Тотукуштун жетимиш аңгемеси», «Веталанын жыйырма беш аңгемеси». Анын таасири менен классикалык араб адабиятында (6-14-кк.) «Миң бир түн» жомогу түзүлгөнү туурасында божомол айтылат [6, 33-б.]. Ал эми «Миң бир түн» өз кезегинде орто кылымдардагы италиялык жазуучу Жованни Боккаччонун «Декамеронунун» жаралуусуна негиз болгон. Мына, дүйнөлүк адабияттагы устатчылыктын, таалимчиликтин дагы бир жаркын мисалы!

Байыркы Кытай адабиятына келе турган болсок, аларда көркөм сөздүн башаты б.з.ч. 11-6-кылымдарда калыптанган «Шицзин» («Ырлар китеби») болуп саналат. Ушундан тартып узак мезгил байыркы кытай көркөм сөз өнөрүнүн түптөлүүсү, өркүндөөсү жүрөт. Б.з. 6-кылымынын башында канзада Сяо Тун (501-531) «Вэнь сюань» («Көрктүү сөз жыйнагы») жыйнагын түзүп, анда ошол мезгилге карата түзүлгөндөрдүн эң мыктыларын топтогон. Бул жыйнак ж.б. кытай адабиятынын үлгүлөрү кошуна корей, жапон, тибет, вьетнам элдеринин адабияттарына да таасир кылган. Устатчылыкка, таалимчиликке бул да мисал боло алат.

Тан сулалесинин мезгилинде Кытай зор борбордошкон мамлекет – дүйнөдөгү эң чоң мамлекет болгондугу белгилүү. Империянын борбор шаары – Чаньанга (XIV к.т. Сиань) ар түрдүү өлкөлөрдөн көп сандаган дипломатиялык миссиялар жана көпөстөр келип турушкан. Чаньанда сегиз миңге чукул чет элдиктер (корейлер, жапондор, тибеттиктер ж.б.) илимдерге үйрөнүшкөн. Кытай саясатчылары бул адамдарды вэнь тил илимине үйрөтүп, коңшу өлкөлөрдүн башкаруучу элитасынын ичинен досторго ээ болобуз деп ойлошкон. Илимдер менен поэзия болуп көрбөгөндөй гүлдөөгө жетишкен.

Мезгилдин өтүшү менен кунфузычылык тартип идеялары кытай маданиятына улам көбүрөөк жайылат. Буга байланыштуу кунфузычылык адабияттын ролу өсөт. Анын башкы максаты өркөндүү адамды «асылзаада адамды» (цзюнь-цзы) тарбиялоо болот [3, 142-б.]. Мында кунфузычылык изгиликтерди турмушту түшүнүүсү кунфузычылыктан алыс адамдарга да тийиштүү кылышкан. Карыларга карай урматтоонун «документалдуу» күбөлүктөрү эң эле кеңири тараган. Мындай аңгемелердин биринде 60тан ашып калган Лао-цзы өзүнүн картаң ата-энеси мезгилдин

агымын сезбесин жана өлүм жөнүндө ойлобосун үчүн бала кийимин кийип, балдардын оюнчуктары менен ойногондугу тууралуу айтылат. Б.а., кунфузычылар коомдо гармонияга жетүү үчүн өз «менинен» баш тартууга чакырышкан. Кунфузычылык канондун нугунда өнүгүп, кытай адабияты авторлук өзүн көрсөтүүгө аз мүмкүнчүлүк калтырган. Сүрөттөөнүн предметине да, турмуш чындыгын көркөм андоо ыкмаларына да жетишерлик катаал чектөөлөр жашаган. Адабияттын башкы касиеттеринин бири мурдагыдай эле насыяттуулук бойдон кала берген. Кунфузычылык да кошуна элдерге катуу таасир кылган. Ошентип, байыркы кытай адабиятынын да дүйнөлүк адабияттын өнүгүүсүндө алган орду бар. Муну да устатчылыктын көрүнүшү катары эсептөөгө болот.

Жакынкы Чыгыштагы, алсак Палестинадагы адамзат көркөм өнөрүнүн үлгүлөрүнө келе турган болсок, адегенде эле көзгө Библия урунат. Ал тууралуу «Библия (грекчеден biblia – китеп), диний салт тарабынан иудаисттер менен христиандардын Бийик жазуусу («кудай шыктандырган») китеп) катары канондоштурулган байыркы тексттердин жыйнагы» [6, 53-б.] деп айтылат. Библия «байыркы жазманын адабияттык жана маданий-тарыхый эстелиги катары ритуалдык жана юридикалык кодекс-терди, хроникаларды, мифтерди, элдик ырларды (жеңиш, нике, аза, сатиралык), гимндерди, эротикалык лириканы, накылдарды, тамсилдерди, табышмактарды камтыйт. Библия бизди Байыркы Египеттин, Шумердин, Вавилондун мифтери жана уламыштары менен тикелей байланыштырат. Буга ылайык, библиялык эстетика – байыркы жакынкы чыгыштык эстетиканын органикалуу, бирок өзүнчөлүктүү бөлүгү» [3, 106-107-бб.] деп айтылат. Мында Библиянын жаралышына Байыркы Египеттин, Шумердин, Вавилондун мифтери таасир кылганы ачык эле айтылып жатат. Демек, байыркы адамзат маданиятынын үлгүлөрү бир элден экинчи элге өтүп, таалим, үлгү берип келгени ачык-айкын көрүнүп турбайбы?! К.Либкнехт минтип айтыптыр: «Библия – бул лирикалык назиктиктин ачык-түстүү килеми, Чыгыштын эң фантастикалуу кыялдануулары, эргүүнүн салтанаттуу гимнинин көкөлөөсү... Ал – поэтикалык жаратылга, Библияны диний максаттарда ашыкча колдонууну токтотушканда, ал адамзатка өзүнүн бүткүл улуулугун марттык менен тартуулайт» [5, 173-б.].

Бул эки шилтемеде көңүл бура турган маанилүү жагдай – иудейлер менен христиандардын дин китеби болгон Библия көркөм-адабий туунду катары каралып жаткандыгы. Ал кийин мусулман дин китеби Курандын негизине жатат. Куран жөнүндө болсо «исламдын ыйык жазуусу жана араб адабиятынын биринчи жазма эстелиги; Мухаммед Меке менен Мединада 610-632-жылдар арасында «пайгамбарлык ачылыштар» түрүндө айткан жана ислам диний окуусунун негизин салган үгүт-насааттардын, каадалык жана юридикалык орнотмолордун, дуба-

дарымдардын, насаатчыл аңгемелер менен икаялардын топтому» [6, 53-б.] делет. Мына, дүйнөлүк адабияттагы таалимдин, үлгүнүн оошуусунун дагы бир айныксыз күбөсү, далили.

Байыркы перс адабиятына келе турган болсок, мындан да башкалардан үлгү, таалим алуунун издерин табабыз. Алсак, 6-7-кылымдарда түзүлгөн «Калила менен Димна» дидактикалык жыйнагы байыркы индиялык «Панчатантранын» перс тилиндеги варианты делет [6, 275-б.]. Бул дидактикалык жыйнак кийин араб тилине которулган да, «Миң бир түндүн» – араб элдик китебинин жаралышына негиз болгон. Ал эми 10-кылымдын 2-жарымында перс акындары Дакики ж.б. ыр түрүндөгү эпикалык топтомду түзүү аракети Фирдоусинин «Шахнаме» эпопеясынын жаралышын шарттаган [6, 275-б.]. Башкача айтканда Фирдоуси өзүнүн атактуу чыгармасын жаратууда өзүнөн мурдагылардын – Мансурдун, Дакикинин ж.б. поэтикалык тажрыйбаларына таянган. Перс адабиятынын дүйнөлүк атакка ээ көркөм дөөлөтүнүн – «Шахнаменин» жаралуу тарыхында да анын автору атактуу акын Фирдоусиге башка устаттардын таалими тийгендиги, ал башкалардан чоң үлгү алгандыгы айкын көрүнүп турат. Бул болсо бизге устатчылыктын тамыры өтө тереңде экендигинен дагы бир жолу кабар берет.

Эми адамзат маданиятынын бешиги делип даңазаланып жүргөн (андай болбосо дагы – Т.А.) антик маданиятына келели. Антик маданияты дегенде биз байыркы грек жана рим маданияттарын түшүнөбүз. Антик адабиятын иликтеген орус окумуштууларынын бири И.М.Тронский мындай дейт: «...грек фольклору коңшуларынын фольклорунан байыган, бирок грек адабияты ушул байыган фольклордун кыртышында өнүп, Чыгыш адабияттарынын тикелей таасирисиз жаралган» [7, 10-б.]. Мында грек адабиятынын өзүнчөлүктүүлүгүнө басым жасалганы менен, грек фольклоруна коңшу калктардын фольклору таасир кылганы да белгиленип жатат. Ошентип, байыркы гректер да көркөм сөз өнөрүндө башкалардан таалим алышканын биле алабыз. Бул абдан маанилүү, анткени антик адабияты европалык адабияттардын башаты катары каралат. Антик адабиятынын эң эле көрүнүктүү үлгүлөрү – Гомердин «Илиада» жана «Одиссея» поэмалары. Алар болсо Троя согушу тууралуу мифтерден башат алышкан.

Ошентип, ар бир чыгарманын, ар бир көркөм туундунун өзүнүн негизи бар. Ар бир чыгармачыл инсан башка бир жаратман адамдан үлгү, таалим алат. Башкача айтканда, ар бир сүрөткердин өзүнүн устаты бар. Кээ бир учурда устаттардын саны абдан эле арбын болуусу ыктымал.

Байыркы грек-рим авторлорунун мурастары кийинки доорлордогу европалык сүрөткерлердин чыгармачылыктары үчүн азык болуп берген. Алсак, француз драматургу Корнель «Гораций» трагедиясын, Расин «Андромаха», «Федра» трагедияларын жараткан [2, 72-74-бб.]. Керек болсо ХХ кылымдагы авторлор деле антик сюжеттерине кайрылышып, өз чыгармаларын жаратып келишүүдө. Мисалга, француз драматургу Жан Ануй антик адабиятынын негизинде «Эвридика», «Антигона» деген эң сонун пьесаларын жазган. Кыргыздын улуу жазуучусу Чыңгыз Айтматов «Кассандранын тамгасы» аттуу терең философиялуу романын тартуулады. Ушунун баары антик адабиятынын таалимчилик өрнөгүнүн натыйжасы. Чынында да адамзаттын андан алаар сабактары оголе арбын. Мындай мисалдарды ондоп-жүздөп келтирүүгө болот.

Ошентип, дүйнөлүк адабияттын өнүгүү, өркүндөө тарыхына назар салсак, андан устатчылыктын не бир изги өрнөктөрүн миңдеп-сандап таба алабыз. Дүйнөлүк адабияттын өнүгүүсүнүн өзү уланмалуу, үзгүлтүксүз устатчылыктын, таалимчиликтин натыйжасы.

Адабияттар:

1. Афанасьева, В. Библейские сюжеты в шумерской литературе (Дохристианские культуры и Библия). – Москва, 2001. – №8.
2. Зарубежная литература. Пособие по факультативному курсу для учащихся VIII-X кл.– М.: Просвещение, 1977.
3. История эстетической мысли. Т.1. – М.: Искусство, 1985.
4. Контекст-1985. Литературно-теоретические исследования (Сборник статей). – М.: Наука, 1986.
5. Либкнехт К. Мысли об искусстве.–М.: Искусство, 1971.
6. Литературный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987.
7. Тронский, И.М. История античной литературы. – М.: Высшая школа, 1983.

Рецензент: к.ф.н., доцент Жантаев А.С.